

## בדרך לרפובליקה האיראנית השלישית

חז צימט | 19 בינואר, 2026 | גיליון 2087

יסודותיה של הרפובליקה האסלאמית מעוגנים מאז המהפכה האסלאמית (1979) בתפיסת שלטון חכם ההלכה, שעוצבה ברוח חזונו של מחולל המהפכה, רוחאללה ח'ומיני. מותו בשנת 1989 חייב חריגה בוטה מעיקרון זה, משום שלאיש מתלמידיו הנאמנים לא היה מעמד הלכתי רם דיו כדי לרשת אותו. מינויו של עלי ח'אמנהאי כמנהיג איראן, שהתאפשר בזכות שינוי החוקה האיראנית, בישר על כינונה של הרפובליקה האסלאמית השנייה. השלטון אמנם נותר בידי אנשי הדת, אך הבכורה לא נשמרה עוד בידי מקור הסמכות התיאולוגית העליונה. חרף מאמציו לבצר את שלטונו, לא הצליח המשטר בהנהגת ח'אמנהאי למנוע גילויים של ביקורת ומחאה, שהתגברו בעשור האחרון עד כדי הצבת איום משמעותי על יציבותו. כישלונה המתמשך של הרפובליקה האסלאמית לספק פתרונות לשורת המשברים החמורים הניצבים בפני המדינה, לצד משבר הלגיטימציה של המשטר ושחיקת מעמדו של הממסד הדתי, מעוררים ספק רב אשר ליכולתה לשמר את עצמה במתכונתה הנוכחית. במציאות זו, ובהיעדר שינוי מהפכני שיובייל לקריסת המשטר בעתיד הקרוב, מתחזקת האפשרות למעבר למודל שלטוני חלופי בעל מאפיינים אוטוריטריים, ייתכן על בסיס הנהגה אוטוריטרית-צבאית שבמרכזה איש חזק משורות הכוחות המזוינים, ובמיוחד משמרות המהפכה. גם אם יעלה בידי המשטר להתגבר זמנית על המשבר הנוכחי, ניתן להעריך כי הרפובליקה האיראנית השנייה מתקרבת לקיצה ההיסטורי.

על רקע הפגנות המחאה באיראן בשבועות האחרונים והאתגרים הגוברים ליציבותו של המשטר האסלאמי, [העריך](#) הכלכלן והפרשן הפוליטי סעיד לילאז כי איראן עשויה לעבור בקרוב מהפך שלטוני, שבמרכזו יעמוד מנהיג חדש שיצמח מתוך המערכת עצמה ויחולל תפנית במדיניות הפנים והחוץ, לרבות רפורמות כלכליות ושיפור היחסים עם המערב. בריאיון לערוץ "יורוניוז" בפרסית בראשית ינואר 2026 טען לילאז, ששימש יועצו של נשיא איראן לשעבר מוחמד ח'אתמי, כי הרפובליקה האסלאמית הגיעה למבוי סתום, אך עדיין חסרה חלופה ישימה, שכן אין אופוזיציה המסוגלת לתפוס את השלטון. לדבריו, סיסמאות, כגון "רזא שאה, נוח על משכבך בשלום", הנשמעות במהלך הפגנות המחאה בעשור האחרון, משקפות שאיפה ציבורית למנהיג חזק ויעיל, בדמותו של נפוליאון בונפרט, שיחלץ את המדינה מן המשבר הנוכחי. דבריו סיפקו ביטוי נוסף לשיח המתנהל בשנים האחרונות באיראן סביב האפשרות למעבר [למודל שלטוני חדש](#), שיחליף את שלטון אנשי הדת הנהוג מאז המהפכה האסלאמית (1979).

יסודותיה של הרפובליקה האסלאמית מעוגנים מאז המהפכה בפרשנות ייחודית של הזרם השיעי באסלאם, שעוצבה ברוח חזונו של מחולל המהפכה רוחאללה ח'ומיני, אשר היתווה את העיקרון המנחה

של שלטון חכם ההלכה (ולאית-י פקיה). רעיון זה נועד להצדיק שלטון דתי ריכוזי בתקופת היעדרותו של "האימאם הנעלם", תוך הענקת סמכות עליונה לפוסק הלכה בכיר שינהיג את המדינה בשם האסלאם והשיעה. הבעיה המרכזית ביישום שלטון חכם ההלכה נבעה מהעובדה שהוא עוצב מלכתחילה על פי מידותיו של ח'ומיני. איש מבין אנשי הדת הבכירים ערב המהפכה לא היה שותף מלא לתפיסה זו, ואף אחד מאנשי הדת המהפכניים שתמכו בח'ומיני לא היה בעל מעמד דתי בכיר שהיה יכול להתאים להנהגה על פי תורתו.

מותו של ח'ומיני בשנת 1989 חייב חריגה בוטה מעיקרון זה, שכן על פי תפיסתו היה על המנהיג העליון להיות איש הדת הבכיר ביותר בלמדנותו ובצדקנותו. מאחר שלאף אחד מתלמידיו הנאמנים לא היה מעמד הלכתי רם דיו כדי לרשת אותו, נדרש להפריד בין הסמכות התיאולוגית (מרג'עיה) לבין הסמכות השלטונית-הפוליטית (ולאיה) ולהטמיע הבחנה זו בחוקה המתוקנת משנת 1989, על מנת להכשיר את מינויו של עלי ח'אמנהאי כיורשו של ח'ומיני. ח'אמנהאי לא הוכר כמקור סמכות דתית (מרג'ע-י תקליד), ועד אז החזיק במעמד דתי של חוג'ת אל-אסלאם בלבד (דרגה נמוכה מזו של איתאללה). הוא נקבע כיורש בעיקר מתוקף נאמנותו לדרכו של ח'ומיני והניסיון השלטוני שצבר במהלך העשור הראשון של המהפכה, ובעיקר במהלך שמונה שנות כהונתו כנשיא (1981–1989). קביעתו ליורש היוותה, לפיכך, נסיגה ניכרת מעיקרון שלטון חכם ההלכה. השלטון אמנם נותר בידי אנשי הדת, אך הבכורה לא נשמרה עוד בידי מקור הסמכות התיאולוגית העליונה.

מינוי ח'אמנהאי כמנהיג עליון בישר על כינונה של הרפובליקה האסלאמית השנייה. מאז מינויו פעל ח'אמנהאי להשליט את מרותו על הממסד הדתי-הלמדני בעיר קום. המאמץ הפך [ממסד זה](#) לתלוי כמעט לחלוטין במימון ובתמיכה פוליטית מצד המשטר ותרם לשחיקה המשמעותית בכוחו ובהשפעתו בעשורים האחרונים. במקביל חיזק ח'אמנהאי את [משמרות המהפכה](#) כמשענת התמיכה המרכזית לביסוס שלטונו ולשמירה על יציבות המשטר. חרף מאמציו לבצר את שלטונו, לא הצליח המשטר למנוע גילויים של ביקורת ומחאה נגד מנהיגותו של ח'אמנהאי ונגד תפיסת שלטון חכם ההלכה. כבר בשנת 1999 פרסם איש הדת והאינטלקטואל האיראני מוחסן כדיוור [מאמר](#) שבו טען כי הבעיה העיקרית של איראן היא עקרון שלטון חכם ההלכה. בספטמבר 2010 פרסם איש הדת הרפורמיסטי הבכיר וחבר "מועצת המומחים" דאז, איתאללה עלי-מוחמד דסתע'יב, [פסיקה](#) שקראה תיגר על פרשנות המשטר לתפיסת שלטון חכם ההלכה. בתשובה לשאלתה הלכתית בנוגע לתפיסה זו קבע איש הדת הבכיר כי איש דת שיעי בכיר יכול לשמש כ"חכם הדת השליט המוחלט" רק אם הוא מוכר כבעל סמכות דתית בדרגת "מקור חיקוי". במקרה כזה נתונות בידי סמכויות נרחבות לנהל את ענייני המדינה בתור ממלא מקומו של "האימאם הנעלם". לעומת זאת, "חכם הדת השליט", שמונה לתפקידו בידי "מועצת המומחים" בהתאם לחוקה ולא מכוח סמכותו הדתית, מוגבל בסמכויותיו ורשאי רק לתאם בין שלוש רשויות השלטון במדינה ולמנוע פגיעה בזכויות האזרחים מצד רשויות אלה.

לצד הביקורת הגוברת על המנהיג העליון, חלה לאורך השנים שחיקה משמעותית גם במעמדם של אנשי הדת. תהליכי החילון בחברה האיראנית, במיוחד בקרב הדור הצעיר ברפובליקה האסלאמית, לצד הניכור הגובר שחשים אזרחים רבים כלפי אנשי הדת בשל הפוליטיזציה של הממסד הדתי מאז המהפכה, זיהויים של אנשי הדת עם מערכת שלטונית הנתפסת ככושלת ומושחתת, עמדותיהם הבלתי מתפשרות של אנשי דת שמרנים ומעמדם הכלכלי הטוב יחסית של אנשי הדת הבכירים – כל אלה גרמו שחיקה ניכרת במעמדם ואף לגילויי עוינות מצד אזרחים במרחב הציבורי כלפי אנשי הדת. שריפתם של

[מאות מסגדים](#) בגל המחאה האחרון באיראן סיפקה ביטוי נוסף לעוצמת העוינות הציבורית כלפי המוסדות הדתיים.

בעשור האחרון וביתר שאת בשנים האחרונות, לנוכח הדיווחים המתרבים על אודות התדרדרות מצבו הבריאותי של מנהיג איראן, גבר גם העיסוק בסוגיית ירושתו. מלחמת 12 הימים עם ישראל ביוני 2025 והופעותיו הפומביות המועטות לאחריה העצימו את העיסוק בסוגייה זו, במיוחד לנוכח העובדה שח'אמנהאי נאלץ להסתתר לאורך תקופת המלחמה - צעד שעורר תהיות וספקות אשר למצבו ולמידת שליטתו בתהליך קבלת ההחלטות. אחד מחברי "מועצת המומחים", איש הדת הבכיר מוחסן אראכי, [אישר](#) בשנת 2019 כי ועדה בת שלושה חברים, הפועלת במסגרת המועצה, מחזיקה בידה רשימה סודית של מועמדים אפשריים מקרב אנשי הדת הבכירים העתידיים לרשת את ח'אמנהאי. אפשרות נוספת שעלתה היא העברת השלטון לבנו של ח'אמנהאי, [מונ'תבא](#), שנחשב במשך שנים בעל קשרים טובים עם הצמרת הביטחונית האיראנית.

ואולם, כישלונה המתמשך של הרפובליקה האסלאמית לספק פתרונות לשורת המשברים החמורים הניצבים בפני המדינה, ובראשם המשבר הכלכלי ומצוקות המים והחשמל, ואף להבטיח ביטחון בסיסי לאזרחיה, לצד שחיקת מעמדו של הממסד הדתי ו**[הביקורת הגוברת](#)** אפילו בקרב הגרעין הקשה של תומכי המשטר, על התרחקות הרפובליקה האסלאמית מערכי היסוד שלה, מעוררים ספק משמעותי אשר ליכולתה לשמר את עצמה במתכונתה הנוכחית. המחאות החוזרות ונשנות בעשור האחרון אינן עוד ביטוי נקודתי למצוקה כלכלית או לזעם חברתי זמני. הן משקפות משבר לגיטימציה עמוק ומתמשך, החורג בהרבה משאלות של מדיניות ממשלתית. הסיסמאות הנשמעות ברחובות נגד המנהיג, נגד מוסדות הדת ונגד עצם הרפובליקה האסלאמית מעידות על קרע מהותי בין הציבור לבין ערכי היסוד שלה, ובכלל זה תפיסת שלטון חכם ההלכה.

במציאות זו מתחזקת האפשרות למעבר למודל שלטוני חלופי, שבמרכזו מינוי "איש חזק" מקרב הכוחות המזוינים, ובייחוד משורות משמרות המהפכה, אשר יוכל להסתמך על ניסיונו הצבאי כדי להתמודד עם בעיות במדינה ביעילות רבה יותר. מודל כזה עשוי להישען על התחזקות מעמדם של משמרות המהפכה בעשורים האחרונים. הארגון ממלא כיום תפקיד מרכזי לא רק במערכת הפוליטית האיראנית, אלא גם בכלכלה. מותו של ח'אמנהאי או הסתלקותו המוקדמת מן הזירה הפוליטית – בין אם בהסכמה ובין אם באמצעות הדחתו על רקע חשש גובר בסביבתו מפני ערעור יציבות המשטר – עשויים להכשיר את הקרקע לא רק לסיום עידן המנהיג הנוכחי אלא גם למעבר **[משלטון "חובשי הטורבן" \(אנשי הדת\) לשלטון "נועלי המגפיים" \(אנשי הצבא\)](#)**.

בשלב זה לא ניתן להצביע על זהותו של מנהיג אפשרי כזה וייתכן כי בשלב ראשון ינוהלו ענייני המדינה בידי מועצת הנהגה קולקטיבית, בהשתתפות בכירים מן הממסד הפוליטי דוגמת הנשיא מסעוד פ'זשכיאן ומזכיר המועצה העליונה לביטחון לאומי עלי לאריג'אני, לצד קצינים בכירים בהווה או בעבר, דוגמת יו"ר המג'לס מוחמד באקר קאליבאף. אפשרות נוספת היא שהשליט החדש יעדיף לשמר את מוסד המנהיג הרוחני תוך החלשתו. שלטון כזה עשוי להתפתח בהמשך לשלטון יחיד. איראן כבר התנסתה בתהליך דומה, כאשר מכונן השושלת הפהלוית, קצין הצבא רזא ח'אן, שלט החל משנת 1921 כראש ממשלה תחת השאה הקאג'ארי האחרון, אחמד שאה, עד שהביא להדחתו והכריז על עצמו כשאה ב-1925.

אין כל ודאות כי שלטון במאפיינים אוטוריטריים-צבאיים יתקבל על ידי רוב הציבור האיראני, או יספק מענה לדרישות האזרחים ולמצוקותיהם. נוסף על כך, קשה להעריך איזו מדיניות ינקוט שלטון כזה. מחד גיסא, רבים מיוצאי משמרות המהפכה, בעיקר מקרב בוגרי מלחמת איראן-עיראק, מזוהים עם האגף השמרני-רדיקלי. בתחום מדיניות החוץ הם מאמצים לעיתים קרובות גישה ניצית ומתריסה כלפי המערב, על בסיס השקפת עולם הגורסת כי על איראן לנקוט מדיניות תקיפה לחיזוק עוצמתה הצבאית ולהרחבת השפעתה האזורית. עמדה זו עשויה להשפיע על מדיניות איראן בסוגיות חוץ מרכזיות, ביניהן תוכנית הגרעין והטילים, שאיפותיה באזור וגישתה כלפי ארצות הברית, בעלות בריתה בעולם הערבי וישראל. מאידך גיסא, לא ניתן להתייחס למשמרות המהפכה כאל ארגון מונוליתי. חברי משמרות המהפכה באו מרקעים פוליטיים, חברתיים וכלכליים שונים ומגוונים, ומכאן שגם השקפותיהם הפוליטיות מגוונות. יתר על כן, שלטון אוטוריטרי-צבאי עשוי להיות מחויב יותר לאינטרסים הארגוניים של הכוחות המזוינים מאשר לתפיסות אידיאולוגיות מהפכניות, ובכך לאפשר מידה רבה יותר של פרגמטיות וגמישות.

מכל מקום, לנוכח תנועת המחאה חסרת התקדים ודיכוייה הברוטלי, נראה כי לא רק המערכת הפוליטית האיראנית נקלעה למשבר עמוק, אלא גם עצם התפיסה התיאולוגית-פוליטית שעליה נשענה. בינואר 2020 [השוותה](#) חברת המג'לס לשעבר, פרוואנה סלחשורי, את מצבה של הרפובליקה האסלאמית למצב הקשה שאליו נקלעה בשלביה האחרונים השושלת הקאג'ארית, ששלטה באיראן מ-1789 ועד להפלתה בידי רזא ח'אן, מייסד השושלת הפהלווית. גם אם יעלה בידו של המשטר להתגבר באופן זמני על המשבר הנוכחי, ניתן להעריך כי כמעט חצי מאה לאחר המהפכה, הרפובליקה האיראנית השנייה מתקרבת לקיצה ההיסטורי בין שבדרך טבעית ובין שבאמצעות שינוי מהפכני.

---

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט